

İbn Hazm'in Edebî Kişiliği

Mehmet Yalar

Doç. Dr., U. Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Bu çalışmamızda önce İbn Hazm'in edebî kişiliğinin oluşmasında etkili olan faktörler ele alınmış, ardından söz konusu kişiliğin özellikleri ve bu özellikler bağlamında ortaya çıkan edebî yaklaşımları irdelenmiştir. Bu çerçevede eleştirmenliği, şairliği ve nesirciliği üzerinde durularak her biri kapsamında derç edilen alt başlıklar ve bu alt başlıklar için yer verilen nesir ve şiir örnekleriyle konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Abstract

Ibn Hazm's Literary Activities

In this study, we first dealt with the factors which impinged on the formation of İbn Hazm's literary personality, and then the providing illuminating examples of poetry and prosody about each subheading.

Anahtar kelimeler: Edebî features of this personality. Besides, his criticism, poetry and prosody were also mentioned in detail, kişilik, eleştirmenlik, nesir, şiir anlayışı, şairlik, aşk felsefesi.

Key terms: literary personality, criticism, poetry, prosody, love philosophy.

Literatürdeki tam adı Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm (384/994-456/1064) olan İbn Hazm, Endülüs'te hicri beşinci/miladi on birinci yüzyılda yetişen¹ çok yönlü ilim, fikir ve edebiyat adamlarından biri olmakla temayüz etmiştir. Nitekim kendisiyle ilgili olarak yapılan kimi çalışmalarda, güçlü düşünce ile edebiyat ve sanatın inceliğini bünyesinde birleştirebilen ender şahsiyetlerden biri oluşuna dikkat çekilmiştir.² Bu bağlamda yaşadığı dönemdeki hemen hemen her ilim dalında söz sahibi olmakla dikkat çeken İbn Hazm'ın en çok hangi alanda temayüz ettiği konusunda görüş ayrılığı olduğu gözlenmektedir. Bu çerçevede kimileri fakihliğini, kimileri felsefeciliğini, kimileri de özellikle Tavku'l-hamâme adlı ünlü edebî eserinden yola çıkarak edebiyatçılığını ön plana çıkarmışlardır. Ancak edebiyat alanında dünya çapındaki şöhretini borçlu olduğu en önemli eserinin Tavku'l-hamâme olduğu konusunda herhangi bir görüş ayrılığının görülmemesi, önde gelen özelliğinin edebiyatçılığı olduğu tezini güçlendirmektedir. Bu nedenle olsa gerektir ki, İbn Hazm'ı konu alan pek çok yazar gibi Ferrûh da, kendisi için yaptığı nitelirmede edebiyatçılığını önceleyerek "*el-edîb eş-şâir en-nâsir*" ifadesiyle edebiyatçılığı, şairliği ve nesirciliğine vurgu yaptıktan sonra "*ve'l-fakîh ve'l-mufekkir ve'l-alim*" diyerek fakihliğini, düşünürlüğü ve ilim adamlığını dile getirmiştir.³

Biz de bu tespitten hareketle İbn Hazm'ın edebî kişiliğini bir makale çerçevesinde ele almayı yararlı bulduk. Bu kapsamda önce edebî kişiliğinin oluşmasında etkili olan faktörlere yer verildikten sonra sırayla eleştirmenliği, nesirciliği ve şairliği üzerinde durulacaktır.

A. Edebî Kişiliğinin Oluşumunda Etkili Olan Faktörler

İbn Hazm'ın uzmanlaştığı ilim alanlarının ve bu alanlarda verdiği eserlerin çokluğu, çok yönlü bir edebî kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Zira edebî kişilik sadece dil ilimleriyle uğraşma veya sanatsal düz yazı ya da şiir türü eserler ortaya koyma becerisiyle sınırlı olmayıp entelektüel birikimin tamamı ve bu birikimin dil ve anlatım bakımından yeterli bir üslupla ortaya konulmasıdır. Ayrıca, hemen hemen tartışmasız kabul gören sosyokültürel bir realite

¹ Jayyûsî, Salma Khadra, *Ibn Hazm and the tawq al-Hamâma, The Legacy of Muslim Spain*, E.J.Brill, Leiden, 1992, s. 420.

² Tahtah, Fatıma, *İbn Hazm el-Endelusi eş-Şâir, Âfâk turasiye*, Mecelletu Fikr ve Nakd, 1998/9, s. 101.

³ Ferrûh, Umar, *İbn Hazm el-Kebîr*, Beyrut, 1407/1987, s.19.

olarak her insanın genel kişiliği gibi, edebî kişiliği de, uzak çevresinin yanı sıra, özellikle ait olduğu yakın çevresinin belirleyici etkisiyle oluşmaktadır. Konuya bu perspektiften bakıldığında İbn Hazm'ın edebî kişiliğinin oluşumunda etkili olan temel faktörün, vezir düzeyinde ileri gelen bir devlet adamının çocuğu olması hasebiyle yüksek kültür düzeyine sahip bir ortamda dünyaya gelip yetişmesi, aynı ortamın sağladığı imkânlar sayesinde ilim tahsilinde herhangi bir güçlkle karşılaşmaması ve devlet adamlığının yanı sıra iyi bir edebiyatçı ve belâgat erbabı olduğu anlaşılan babası Ahmed b. Sa'îd Ebû 'Umar el-Vezîr (ö. 402/1011) başta olmak üzere, döneminin en iyi ilim, fikir ve kültür adamlarından yararlanabilmiş olmasıdır. Nitekim kendi ifadesiyle babasının, 396/1005 yılında henüz on iki yaşındayken kendisini, on bir yaşındaki halife Hişam el-Mueyyed'in çocukluğundan yararlanarak devleti fiilen yöneten sadrazam konumundaki Muzaffer b. Mansûr'un (ö.399/1009) meclisine beraberinde götürmesi⁴ ve babasının, son vasiyetlerinden biri olarak, naklettiği şu beyti de bunu kanıtlar mahiyettedir:

إذا شئت أن تحيا غنيا فلا تكن
على حالة إلا رصيت بدونها⁵

Zengin yaşamak istersen eğer, ol mutlaka

Öyle bir durumda ki, razı olursun daha aşağısına

Ayrıca, Endülüs'ün önde gelen tarihçilerinden İbnu Beşkuval'in (ö.578/1183) ifadesiyle o, İslamî ilimlerde bütün Endülüs'ün en alim şahsiyeti olduğu gibi, aynı zamanda edebiyat konularından dilbilim, belâgat ve şiirin yanı sıra, siyer, rivayet ve diğer pek çok ilimde de otorite düzeyinde ihtisas sahibi olmuştur.⁶

Bu çerçevede hadis ve Taberî tarihini ilk hocası olan Ahmed b. el-Cesûr'dan (ö.400/1009), mantığı aynı zamanda edebiyatçı, şair ve tabip olup İbnu'l-Kettânî olarak ünlünen Muhammed b. el-Hasen el-Mezhicî'den (ö.420/1030), edebiyatı da Abdurrahmân b. Ebî Zeyd el-Ezdî'den tahsil etmiştir.⁷ Ebûbekr et-Turtûşî (ö.520/1126) ile Cezvetu'l-Muktebis adlı ünlü eserin müellifi olan ve en uzun süre İbn

⁴ Ferrûh, a.g.e., s. 51; Dayf, Şevkî, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî, 'Asru'd-duveli ve'l-imârât*, el-Endelus, Kahire, tarihsiz, s. 495.

⁵ el-Humeydî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ebî Nasr el-Ezdî, *Cezvetu'l-muktebis fi zikri vulâti'l-Endelis*, Kahire, 1966, s. 126.

⁶ İbnu Beşkuval, Ebu'l-Kâsim Halef b. 'Abdi'l-Melik, *Kitâbu's-sıla*, (I-II), Kahire, 1966, c. II, s. 416; Dayf, a.g.e., s. 496.

⁷ İbnu Hallikân Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebîbekr, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman*, (I-VI), Beyrut, 1397/1977, c. II, s. 326; el-Bişrî, Sa'd 'Abdullah Sâlih, *el-Hayâtu'l-'İlmiyye fi 'asri'l-hilâfeti fi'l-Endelus*, Mekke, 1417/1997, s. 165, 168.

Hazm'in yanında kaldığı anlaşılan Ebû 'Abdillah el-Humeydî (ö.488/1196) gibi ünlü bazı şahsiyetler de, kendisinden edebiyat dersleri almışlardır.⁸

Ayrıca genelde hanedanları ve sarayları dolaşan, özelde de babasının sarayına gelip kendisine methiyeler söyleyen şairlerle ilişki kurarak şiirlerinin pek çoğunu ezberleme imkânına sahip olmuştur.⁹ Bunlardan özellikle döneminin en önde gelen şair, edebiyatçı ve dilcilerinden olan İbnu't-Tubnî (ö. 457/1065)¹⁰ ve kardeşi ile tanışmıştır. İbn Hazm'in, sahip olduğu üstün zekâ ve meraka dayalı araştırmacı ruh yapısı da, ait olduğu entelektüel ortamı en iyi şekilde değerlendirip bundan seçkin bir edebî kişilik oluşturmasını kolaylaştırmıştır.¹¹ İspanyol müsteşrik A.Gonzaléz Palencia'nın (ö.1949) da isabetle vurguladığı gibi, bu seviyedeki bir edebî kişiliğe sahip olan İbn Hazm'in, o günkü kültür düzeyi yüksek eğitilmiş çevrenin edebiyat meclislerine önemli katkılarda bulunması da kaçınılmaz olmuştur.¹²

Bilindiği üzere, özellikle duygu merkezli olan ve ruhsal duyarlılığa ayna tutan dar anlamdaki edebî kişilik, büyük ölçüde, birbirine zıt iki ortamdan birinde gelişmektedir. Bunlardan biri, çileli ve ıstıraplı ortam, diğeri ise lüks ve refah ortamıdır. Birincisi duygusal acıları, ikincisi ise duygusal haz ve coşkuları dile getiren edebî kişiliklerin ve ürünlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda İbn Hazm'in hayatını oluşturan süreçlerdeki çeşitlilik, her iki ortamın da özelliklerini taşıyan renkli bir edebî kişiliğe sahip olmasını sağlamış görünmektedir. Şöyle ki, hayatının bir döneminde devlet yönetiminde hükümdardan sonra ikinci adam konumundaki bir vezirin oğlu olması, babasından sonra da bizzat vezirlik yapması, aynı zamanda büyük servetlere sahip bulunması, kendisinin de ifade ettiği gibi,¹³ bu sayede devrinin en

⁸ el-Makkarî, eş-Şeyh Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb min Gusni'l-Endelusi'r-ratib*, Beyrut, 1968, c.II, s. 88.

⁹ Dayf, a.g.e., s. 495; el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Mûcezz fi'l-edebi'l-'Arabî ve târihih*, Beyrut, 1411/1991, c. III, s. 93.

¹⁰ el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-buldân*, Beyrut, 1376/1957, c. IV, s. 21; ez-Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm*, yer ve tarih yok, c. IV, s. 303.

¹¹ ed-Dabbî, Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. 'Umeyra, *Bugyatu'l-multemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelis*, Kahire, 1967, s. 415-418.

¹² Palencia, A. Gonzaléz, *Historia de la Literatura Arabigo Espanola, Traducciuon Árabe*, Por Hussain Monés, Profesor en la Universidad del Cairo, el-Cairo, 1955, 213.

¹³ İbn Hazm, Ali b. Muhammed, *Tavku'l-Hamâme fi'l-ülfeti ve'l-ullâf*, Beyrut, 1425/2004, s. 111, 112, 209, 210.

seçkin kadınlarının kucağında büyümesi ve kendi tabiriyle *yüzünde tüy bitinceye kadar* hep aralarında yaşaması, ilk yazı ve şiir derslerini onlardan alması, kendilerinden dinlediği itiraflarla gizemli duygu dünyalarına derinlemesine vakıf olması gibi hususlar, edebî kişiliğinin temel harcı işlevini görmüştür.

Bu mutlu sürecin tam zıddı olmak üzere, hayatının, vezirlikten atılıp siyasi itibarını kaybettiği, mal ve servetlerinin elinden alındığı, memleketini terk etmek zorunda bırakıldığı ve döneminin ilim ve fikir adamlarının hücumlarına maruz kalıp sapkınlıkla itham edildiği, kitaplarının yakıldığı¹⁴ ıstıraplı ikinci döneminde düşünce ve duygularında meydana gelen etkilenmeler ise, İbn Hazm'ın edebî kişiliğinin oluşmasında başka şekilde, ancak yine önemli rol oynamıştır. Nitekim Haccac b. Yûsuf 'un (ö.95/714) kılıcının ikizi diye nitelenen¹⁵ üslubundaki hırçınlık ve sivri dillilik, bu sürecin bir yansıması olarak görünmektedir.

Edebî kişiliğine bütünlük kazandıran manevi unsurlar ise, hayatının bu ikilemli pratiğiyle birleşen sert mizacı, açık fikirliliği, duygusal duyarlılığı, keskin zekası, güçlü hafızası, onuruna olan düşkünlüğü, dindarlığı, gözlem ve değerlendirme yeteneği ile çok yönlü entelektüel birikimi olmuştur.¹⁶ İşte bu renkli edebî kişilik, İbn Hazm'ın aşağıda sırayla ele alınacak olan eleştirmenliği, şairliği ve nesirciliğinde somutlaşmıştır.

B. Eleştirmenliği

İbn Hazm'ın eleştirmenliğine, yetişme tarzının kendisine kazandırdığı iman ve ahlak anlayışı, hayat tecrübesi ve çok yönlü ilmî birikiminin damgasını vurduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle o, dil felsefesi, belâgat, şiir, aşk ve insan ilişkilerinin psikolojik ve sosyal temelleri gibi pek çok konuyu analiz ve değerlendirmeye tabi tutarak onlarla ilgili görüşlerini dile getirmeye çalışmıştır. Çalışmanın sınırını aşmamak için eleştirmenliği kapsamında; sadece dil felsefesi, belâgat anlayışı ve şiir anlayışı üzerinde durulacaktır:

¹⁴ ez-Zehbî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'nubelâ*, Beyrut, 1405/1984, tahkik, Şu'ayb el-Ernâvût-Muhammed Na'im el-'Arkasûsî, c. XVIII, s. 187, 198; Ahmed el-İskenderî, Ahmed Emin, 'Alî el-Cârim, 'Abdulazîz el-Bişrî, Ahmed Dayf, *el-Mufasssal fî târihi'l-edebi'l-'arabi*, Beyrut, 1414/1994, s. 394.

¹⁵ İbnu Hallikân, a.g.e., c. II, s. 328.

¹⁶ el-Humeydî, a.g.e., s. 126 vd.; ed-Dabbî, a.g.e., s. 415 vd.; İbnu'l-Kiftî, Ebu'l-Hasa 'Alî b. Yûsuf, *İhbâru'l-'Ulemâ bi ahbâri'l-hukemâ*, (I-II), Kuveyt, tarihsiz, c. I, s. 317; Fâhûrî, a.g.e., c. III, s. 94.

1. Dil Felsefesi

İbn Hazm, genel anlamda vahyin penceresinden baktığı dilin tevkîfi olduğunu ve ilk olarak Allah tarafından Hz. Adem'e öğretildiğini savunurken sadece konuyla ilgili: "*Allah, Adem'e bütün isimleri öğretti*"(Bakara,2/31) mealindeki ayet deliliyle yetinmemekte, aynı zamanda akıl yürütme metoduna da baş vurarak bunun bir akli zorunluluk olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Yunanca, Arapça ve İbranca için ileri sürülen en üstün dil iddialarını da reddederek bunun koyu bir bilgisizliğin ürünü olduğunu ve hiçbir dilin diğer bir dilden üstün olamayacağını savunmaktadır.¹⁷ Tek dilden birden fazla dile geçiş süreci konusunda ise bir takım dilbilimsel hipotezler ileri sürmekten geri durmadığı görülmektedir. Bu çerçevede Süryanice, İbranca ve Arapça arasındaki akrabalık bağı ile ilgili değerlendirmeleri, sosyolojik nitelikte bir dil felsefesine veya teorisine sahip olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Şöyle ki o, bu üç dil arasındaki akrabalık bağını, aynı dilin farklı lehçeleri arasındaki bağ kadar güçlü ve yakın bulmakta ve konuyla ilgili görüşlerini şu ifadelerle dile getirmektedir:

"Farkına vardığımız ve kesin olarak bildiğimiz bir husus da, Himyer'in değil, Mudar ve Rabi'a'nın dilleri olan Süryanice, İbranca ve Arapça'nın tek dil olup sahiplerinin değişik yerlerde yaşamaları sonucu değişmiş olduğudur. Tıpkı Endülüs ve Kayrahan dilleri arasındaki değişiklik gibi. Aslında durum, pek çok ülkede aynıdır. Çünkü başka bir milletle komşuluk yapan bir ülke sakinlerinin dillerinde dikkatten kaçmayacak ölçüde değişiklik meydana gelir... Bu itibarla, Arapça, İbranca ve Süryanice'yi dikkatle gözden geçiren bir kimse, bu diller arasındaki farklılığın, aradan geçen uzun zaman, ülke farklılaşması ve diğer milletlerle komşuluk gibi, sözünü ettiğimiz sebeplere bağlı olarak meydana geldiği ve bunların temelde tek dil olduğu kanısına varacaktır. Bu çerçevede Süryanice, hem Arapça'nın hem de İbranca'nın aslıdır."¹⁸

Şevkî Dayf (ö.2006) gibi, çağımızın kimi edebiyat tarihi araştırmacıları da, İbn Hazm'ın bu teorisine olumlu bakarak modern dönem Sami dilleri alimlerinin de aynı görüşü dile getirdiklerini söylemektedir. Dayf, ayrıca bu teoriden hareketle, İbn Hazm ve İbn Side (ö.459/1066) gibi Endülüs alimlerinin, Sami dillerini konu alan dilbilimi ve bu bilimin kapsadığı karşılaştırmalı bilimsel metodoloji konusunda Avrupalılara rehberlik ettiklerini belirterek eleştirmen-

¹⁷ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, (I-IV), Kahire, 1345, c. I, s. 29, 30, 30, 33, 34.

¹⁸ İbn Hazm, a.g.e., s. 31, 32.

liğinin modern dilbilimine ışık tutacak kadar ileri derecede olduğunu savunmaktadır.¹⁹ İbnu'l-Kıftî'ye (ö.646/1248) ait *İhbâru'l-Ulemâ bi ahbâri'l-hukemâ* adlı eserin muhakkiki Abdülmecîd Diyâb ise, aynı teoriden hareketle düştüğü dipnotta daha keskin bir vurguda bulunarak İbn Hazm'in dilbilimin kurucusu olduğunu ileri sürmektedir.²⁰

2. Belâgat Anlayışı

Bir eleştirmen olarak belâgat ile ilgili değerlendirmelerine gelince, İhsan Abbas'ın ince ve duyarlı bir eleştirel anlayışın ve kapsamlı bir birikimin ürünü diye nitelediği bu değerlendirmeleri ve alana olan hâkimiyeti şöyle özetlenebilir:

İbn Hazm'a göre, belâgat bazen dilden dile değişebilmektedir. Söz konusu değişiklik, o dilin sahiplerinin, lafızların anlamları yansımasını güzel bulduğu ölçüdedir. Bazen garip sayılan kelimeler de belâgatın bir unsuru kabul edilebilir. Ancak bu tür kelimelerin fazla kullanılması, güzel bulunmaz ve belâgat olmaktan çıkabilir. Belâgatın ne olması gerektiği noktasına da dikkat çeken İbn Hazm, onu, "havassın anladığı kadar, avamın da anlayabildiği şey" diye tanımlamakta ve kategorilerini örnekleriyle şu şekilde açıklamaktadır:

a) Avamın aşına olduğu lafızlara ağırlık verilen belâgat. Amr b. Bahr el-Câhız 'ın (ö.255/869) belâgatı gibi.

b) Avamın yatkın olmadığı lafızlara eğilim gösteren belâgat. El-Hasen el-Basrî (ö.110/708) ve Sehl b. Hârûn'un (ö.215/830) belâgatı gibi.

c) Bu iki kısımdan da özellikler taşıyan belâgat. Kelile ve Dimne'nin mütercimi İbnu'l-Mukaffa'ın (ö.142/759) belâgatı gibi.

Belâgata dair görüşlerini böylece örneklerle somutlaştırdıktan sonra "*Nazmu'l-Kur'an*" diye tabir ettiği Kur'an'ın i'câzı ve belâgatiyle ilgili olarak, Allah'ın, onun bir benzerini meydana getirme gücünü engellediğini, belâgat ve fasahat erbabı ile Kur'an belâgatının bir benzerinin telif edilmesi arasına set çektiğini ileri sürerek bir şekilde Mutezilenin önde gelen imamlarından Nazzâm'ın (ö.231/845) sarfe nazariyesi paralelinde bir görüş dile getirmiş olmaktadır.²¹ İbn Hazm, aynı zamanda son dönemin belâgatçılarını da değerlendirmektedir. Bu bağlamda Kudame b. Ca'fer'e (ö.337/948) ve çağdaşı olan İbnu

¹⁹ Dayf, a.g.e., s. 94, 95.

²⁰ İbnu'l-Kıftî, a.g.e., c. I, s. 317, muhakkik dipnotu: 3.

²¹ İbn Hazm, *el-Fisal fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, (I-V), Beyrut, 1395/1975, c. III, s. 15-19.

Şuheyd'e (ö.426/1034) karşı takdir duygularını dile getirirken,²² Sehl b. Hârûn'un belâgatına meyilli olduklarını söylediği Ebû 'Alî el-Hâtimî (ö.388/998) ve Bediuzzemân el-Hemedânî (ö.398/1007) dışındakilerin belâgattan uzak ve gösterişe yakın kimseler olduklarını savunmaktadır. Ayrıca belâgat erbabı olmak isteyen bir kimsenin, başta Kur'an, hadis, şiir rivayeti ve Cahız'ın eserleri olmak üzere, Arap diliyle ilgili ilimlerden yeterince yararlanması ve bu alanda yetenekli olması gerektiğini söylemektedir.²³

3. Şiir Anlayışı

İbn Hazm'in şiire bakışında da kendine özgü bir anlayış gözlenmektedir. Bu çerçevede şiire olan bakışında şu iki temel noktadan hareket ettiği anlaşılmaktadır:

a) Dinî ve ahlakî kaygı

Bu kaygıdan hareketle o, şiirde bazı konulara öncelik verilmesi, diğer bazısının ise konu edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Örneğin, ona göre şiirde öncelenmesi gereken konular hikmet, vaaz, dünyadan ibret dersi alma gibi hususlar olmalıdır. Bu çerçevede örnek alınması gereken şairler ise Hassân b. Sabit (ö.55/674), Ka'b b. Malik (ö. 40/660), Abdullah b. Revâha (ö. 8/629) ve Salih b. 'Abdulkuddûs (ö. 161/777) gibi, şiirleri nefsi ikaz etmeye yardımcı olan şahsiyetlerdir. Şiirde reddettiği konuların başında ise dine ve ahlaka aykırı bulduğu eğlence, içki, erotizm ve benzeri müstehcenlikler gelmektedir. Ayrıca şiirde insanların itibarına gölge düşüren hicvin yanı sıra, insanlar arasında düşmanlık duygularını körükleyerek cinayetlere ve kan akıtmaya zemin hazırlayan savaş ve kahramanlık konularına yer vermeyi de kesin bir dille reddetmektedir. Gurbet ve sıra hasretini konu alan şiirleri de, insanı gereksiz yere tedirginliğe ve karamsarlığa sevk ettiği için, sakıncalı bulmuştur. Methiye ve mersiyelere gelince, bunları ne tamamen reddetmiş ne de teşvik etmiştir.²⁴ Buna rağmen kendisi de, ihtiyaç duyduğunda bu konuların pek çoğunda şiir yazarak bir bakıma teziyle çelişkiye düşmüştür.

b) Gerçekçilik ve akılcılık

Bu iki ilkeden hareketle İbn Hazm, şiirde dile getirilecek hususların aşırı abartılardan arındırılması gerektiğini savun-

²² el-Makkarî, a.g.e., tarihsiz, c. II, s. 178.

²³ İbn Hazm, *Resâilu İbni Hazm et-Takrib li haddi'l-mantık*, tahkik: İhsân 'Abbâs, (I-IV), Beyrut, 1983, c. IV, s. 351-353; İhsân 'Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelusî, 'asru Kurtuba*, Beyrut, 1960, s. 149.

²⁴ İhsân 'Abbâs, a.g.e., s. 146, 147.

maktadır. Kendi tabiriyle her şeyin bir sınırı bulunduğundan şair, ölçüsüz mecaz ve istiarelere başvurmamalıdır. Bu yaklaşımıyla o, şiirde doğru-yalan kavramlarına vurgu yapmakta, yaygın eğilimin aksine, şiirde de olsa yalandan nefret etmekte ve doğruluğu, uyulması gereken en önemli ilke olarak koymaktadır. Bu nedenle ona göre, aşıkların göz yaşlarını yağmura benzetmek, hiç uyku uyumadıklarını ve yemekten kesildiklerini ifade etmek, gerçek dışı ve gereksiz bir yalandan başka bir şey değildir. Zira aklın ölçülerini aşan hususlar, inandırıcı olmaktan çıkar ve bırakması beklenen etkiyi kaybeder. Bu bakış açısıyla İbn Hazm, her türlü sanatsal ifade ve üsluba karşı çıkmakta ve “*Şiirin en sevimsisi en fazla yalan içerenidir*” şeklinde formüle edilen yaygın anlayışa katılmamaktadır.²⁵

Kanaatimizce İbn Hazm’in, aslında kayıt altına alınması mümkün olmayan hayal ve duygu merkezli şiiri, bu denli sınırlamaya çaba harcamasının ve özellikle kavram ve içerik olarak neredeyse şiiri şiir olmaktan çıkarıp ideal gerçeklikler örgüsü haline getirmeyi öngören bu yaklaşımının temelinde yatan ana faktör, genelde dini kaygılar, özelde de fıkıhçı refleksidir. Bu ise, her zaman eleştiriye açık bir yaklaşım olarak görülecektir. Kaldı ki şairliği başlığı altında yer vereceğimiz bazı örneklerde görüldüğü üzere, kendisi de zaman zaman bu çerçeveyi aşarak, özellikle aşk ve ayrılık hasreti ile ilgili şiirlerinde abartılı teşbihler içeren ve ütopyik duyguları terennüm eden şiirler söylemek durumunda kalmıştır.²⁶

Öte yandan İbn Hazm, Arap şiirini, anlatım üslubu bakımından şu üç kısma ayırmaktadır:

a) Sanatsal şiir

Sanatsal şiir, anlamları kapsamlı hale getirmek ve bunları daha vurgulu bir biçimde dile getirebilmek için çokça istiareye başvurulmuş şiirdir. Bu türü eskilerden Zuheyr b. Ebî Sulma (ö.609), yenilerden ise Ebû Temmâm (ö.231/845) temsil etmektedir. Vakıa Arap edebiyatının çağdaş araştırmacıları ve eleştirmenlerinden Şevki Dayf ve Taha Huseyn (ö.1973) gibi şahsiyetler de İbn Hazm’in paralelinde düşünerek Züheyr’in, yoğun mecaz, istiare ve teşbih sanatlarıyla yüklü tasvirî şiirde İmruu’l-kays’in (ö. 545) de önüne geçecek ölçüde öncü olduğunu söylemektedir.²⁷ Ebû Temmâm’ın da, şiirinde sanatsal ve kapalı bir üslup kullandığı bilinen bir gerçektir.

²⁵ İhsân ‘Abbâs, *Nazra fî risâleti Tavku’l-hamâme*, s. 53; Tahtah, a.g.e., s. 102.

²⁶ İbn Hazm, *Tavku’l-hamâme*, s. 164.

²⁷ Tâhâ Huseyn, *fi’l-edebi’l-câhili*, Kahire, 2005, s. 272, 282 vd.; Dayf, Şevki, *el-Fennu ve mezâhibuh fi’ş-şi’ri’l-‘Arabî*, Kahire, 1976, s. 24, 25.

b) Doğal şiir

İbn Hazm'e göre doğal şiir, içinde zorlama bulunmayan, lafızları avamın dahi anlayabileceği sadelikte olup manasının sınırlarını aşmayan şiirdir. O kadar ki, aynı manalar nesirle ifade edilmek istendiğinde bu lafızlardan daha kolay anlaşılır ve daha öz lafızlar getirilemez. Bu türü eskilerden Cerîr (ö.115/733), yenilerden ise Ebû Nuvâs (ö.198/814) temsil etmektedir. Bu bağlamda sanatsal ve doğal şiir taksimatını hararetle savunanların başında, büyük ihtimalle İbn Hazm için de ilham kaynağı olan ve doğal şiiri sadece Arapların söyleyebildiğini ileri süren el-Câhız'dır.²⁸ Nitekim Sa'îd el Afgânî, ikisi arasındaki benzerliğin farkına vararak İbn Hazm'e "Endülüs'ün rakipsiz Cahız'ı" demiştir.²⁹

c) Üstün şiir

Üstün şiirden amaç, ince ve derin anlamların yanı sıra, her kesin, hakkında söz söylemeyi başaramadığı çokça orijinal hususların dile getirildiği, teşbihlerin ve mana inceliklerinin ustaca kullanıldığı şiirdir. Bu türü temsil edenler ise, eskilerden İmru'ül-Kays, sonrakilerden de İbnü'r-Rûmî (ö.283/896)'dir.³⁰ İbn Hazm'in kıyaslama ve analize dayalı bu kritik ve değerlendirmeleri, onun gerçek anlamda bir edebiyat eleştirmeni olduğunu göstermektedir.

C. Şairliği

Konuyla ilgili kaynaklardaki genel kanıya göre, İbn Hazm, çocuk yaşta şiir yazmaya başlamıştır.³¹ Bu görüşü, yukarıda yer verildiği üzere, çocukken kendisini yetiştiren kadınlardan ilk şiirleri öğrenmiş ve ezberlemiş olması da desteklemektedir. Kimi araştırmacılara göre, henüz yaşı yirminin altında iken yazdığı şiirlerin çoğu, önceleri aşık olup evlendiği sevgilisi Nu'm ile ilgili gazellerden ve daha sonra Nu'm'un genç yaşta ölmesi üzerine, ölümünden duyduğu dayanılmaz acıyı dile getirdiği mersiyelerden

²⁸ el-Câhız, Ebû 'Usmân 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, tahkik: 'Abdusselâm Hârûn, (I-IV), Beyrut, tarihsiz, c. III, s. 28.

²⁹ el-Afgânî, Sa'îd, *İbn Hazm el-endelusî ve risâletuhu fi'l-mufâdala beyne's-sahâbe*, Dimaşk, 1948, s. 48.

³⁰ İbn Hazm, *Resâilu İbni Hazm et-Takrîb li haddi'l-mantuk*, c. IV, s. 354-356; İhsân 'Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-endelusî, 'asru Kurtuba*, Beyrut, 1960, s. 149, 150.

³¹ Palencia, A. Gonzaléz, a.g.e., s. 75.

oluşmuştur.³² Bu konuda sahip olduğu İleri derecedeki yeteneği sayesinde hiç zorluk çekmeden irticalen de şiir söyleyebilmiştir. Bu tarz şiirlerinin örneklerinden biri, bir arkadaşının vefatı üzerine söylediği mersiye'dir.³³ En önemli mersiyelerinden bir diğeri de, yirmi beyitlik ünlü Kurtuba mersiyesidir.³⁴

Öte yandan, konuyla ilgili temel yaklaşımlarına uygun olarak şiirleri, hayat tecrübelerini, dünya görüşünü, sosyal çelişkileri, aşk, acı, vefasızlık, talihsizlik, ayrılık hasreti vb. ruhsal ve duygusal sezgilerini tabii, açık ve duru bir üslupla dile getirme özelliğine sahiptir. Bu nedenle şiirin, bazı istisnalar dışında, üslup bakımından sanatsallıktan uzak, zorlamasız, doğal ve açık; içerik bakımından da hayatının bütün unsurlarını yansıtacak çeşitlilik ve zenginlikte olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Ferrûh (ö.1984) ve Tahtah'ın da vurguladığı gibi, ne kendisinden önceki ne de sonraki hiçbir fıkıh aliminin söylemeye cesaret edemediği kadın merkezli yakıcı aşktan tutun da tabiat olayları, yaşanmış pratik olaylar, edep ve hikmet, düşünsel soyutlamalar, reddiyeler ve ilmi analizlere varıncaya kadar hemen her konuda şiir söylemiştir.³⁵

Büyük kısmı temiz platonik aşkla ilgili olmak üzere, pek çok konuda şiir yazmış olması, İbn Hazm'ın şiir koleksiyonunun, büyük bölümü Tavku'l-hamâme'de olmak üzere, günümüze kadar gelen miktarın çok üzerinde olduğunu göstermektedir. Söz konusu şiir koleksiyonu, şu dört kısımda mütalaa edilebilir:

1) Değişik Kaynaklarda Yer Alanlar

Bunlar, Tavku'l-hamâme'de yer almayan, ancak İbn Hazm'ın nahiv, dil, şiir ve hitabet sanatındaki yerine vurgu yapan Yakût el-Hamevî'nin (ö.627/1229) Mu'cemu'l-udebâ'sında yer alan bazı beyitler ile Bizans kralı ikinci Niképhoros'un (ö.360/969) mürtet bir Arap şaire veya Arapça bilen Ermeni bir kâtime yazdırıp Abbasî Halifesi el-Muti' lillâh'a (ö.363/974) gönderdiği aşağılayıcı kasideye reddiye olarak yazılan ve Ferrûh'un, edebiyat, diyalektik, kültür ve fıkıh tarihine ışık tutan üç kasideden biri diye niteleyip kırk üç beytine yer verdiği toplam 137 beyitlik el-Kasîdetu'n-Nikafûriyye adlı

³² İhsân 'Abbâs, *Tasdîr 'amm, Resâilu İbni Hazm el-Endelûsî*, (I-IV), Beyrut, 1087, c. I, s. 78; *Muhâvelât fi'n-nakd ve'd-dirâsâti'l-edebîyye, Nazra fi Risâleti Tavki'l-hamâme*, (I-III), Beyrut, 2000, c. III, s. 290.

³³ Palencia, A. Gonzaléz, a.g.e., s. 75.

³⁴ İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 172.

³⁵ Ferrûh, a.g.e., s. 73, 74, 95 vd.; Tahtah, a.g.e., s. 102-105.

uzunca kaside gibi, farklı kaynaklarda yer almış olan dağınık şiirlerinden oluşmaktadır.

Bu çerçevede Yakût'un yer verdiği aşk şiirlerinden biri şöyledir:

و ذي عدلٍ فيمن سباني حُسْنُهُ يُطيلُ ملامي في الهوى و يقولُ
أمن حُسنٍ وجَّهٍ لآخٍ لم ترَ غيرَهُ ولم تُدرِ كيفَ الجسمُ أنتَ قَتيلُ؟
فقلتُ له أسرفتَ في اللومِ فأتندُ فعندي رُدُّ لو أشاءُ طويلُ
ألم ترَ أتي ظاهريُّ و أنتني على ما بدى حتى يقومَ دليلُ³⁶

Güzelliği beni tutsak eden sevgilim hakkında nice sitem sahibi

Uzatmakta aşkımla ilgili sitemi ve şöyle demekte

Görünüveren ve gayrisini görmediğin

Üstelik vücudunun da nasıl olduğunu bilmediğin, bir yüz güzelliği için mi ölüyorsun?

Dedim ki: ileri gittin sitemde temkinli ol!

Sana uzunca cevap verebilirdim isteseydim eğer

Bilmez misin Zahiri olduğumu?

Ve karşı delil olmadıkça görüneneye bağlı kaldığımı?

Ferrüh'un sözünü ettiği ve tamamı, Tâcuddîn es-Subkî'nin (ö.771/1370) Tabakâtu's-şafiyyeti'l-kubrâ'sında yer almış olan reddiyeden birkaç beyit ise şöyledir:

ألم ننتزغ منكم بأيدي و قوّة جميع بلاد الشام ضربة لازم
و مصرَ و أرض القيروان. بأسرها وأندلسا قسرا بضرب الجماجم
ألم تنتصف منكم على ضعف حالها صِقْلِيَّةٌ في بحرِها المتلاطم
وسر كيسكم قسرا برغم أنوفكم وكرسى قسطنطينية في المعادم
ولا بد من عود الجميع بأسره إلينا بعز قاهر متعاطم
أليس يزيد حل وسط دياركم على باب قسطنطينية بالصورام
وأدى لهارون الرشيد مليككم أتاوة مغلوب و جزية غارم³⁷

Almadık mı sizden güç ve kuvvetle

Bütün Şam ülkesini, şaşmaz darbeyi indirerek

Almadık mı Mısır'ı ve Kayravan topraklarını da baştanbaşa

Ve Almadık mı zorla Endülüs'ü de kafataslarına vurarak

³⁶ el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-udebâ*, (I-XII), Kahire, 1400/1980, c. VI, s. 243, 244.

³⁷ Ferrüh, a.g.e., s. 96, 97; <http://www.sahab.net>.

*Almadı mı sizden intikamı, zayıf haline rağmen
Dalgalı denizinde Sicilya
Burnunuz yere sürtünerek ve zorla Sarkis'iniz
Ve İstanbul tahtı karışacak yoklar arasına
İster istemez ait olacak hepsi baştanbaşa
Bize, kahir ve büyük bir üstünlükle
İNME di mi Yezid ülkenizin ortasına
Dayanarak İstanbul'un kapısına kılıçlarla
Ve ödedi Harun Reşid'e kralınız
Yenilmişin ödediği vergiyi ve borçlunun ödediği cizyeyi*

2) Müstakil Alfabetik Divanı

Maalesef elde mevcut olmadığı anlaşılan bu divanı, öğrencisi el-Humeydî tarafından derlenip kafiyelerine göre alfabetik olarak dizilmiştir.³⁸ Bu divandan, sadece başka kaynaklarda, parçalar halinde bazı şiirlere rastlanabilmektedir.

3) Alfabetik Olmayan Divanı

Bu eser, hem Ezher Üniversitesi Arap Dili fakültesi öğretim üyelerinden Subhî Reşad 'Abdulkerim tarafından üzerinde derleme ve tahkik çalışması yapılarak müstakil iki cilt halinde basılmış³⁹ hem de İhsan 'Abbâs'ın Târîhu'l-edebi'l-Endelusî adlı eserinde yer almış olup değişik münasebetlerle söylenmiş olan irili ufaklı pek çok kasideden oluşmaktadır. Bu arada eserde yer alan bazı kasidelerin Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî'ye (ö.449/1058) ait olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁰

4) Tavku'l-hamâme fi'l-ülfeti ve'l-ullâf

Daha önce de işaret edildiği üzere, İbn Hazm'in dünya çapındaki şöhretini borçlu olduğu en önemli eseri diye nitelenen ve Endülüs'ün ünlü şehirlerinden Şatıba'da kaleme alınan, ancak ne zaman telif edildiği konusunda 410/1020, 411/1020,⁴¹ 417-418/1026-1027⁴² ve 419/1028⁴³ şeklinde değişik tarihlere yer

³⁸ el-Humeydî, a.g.e., s. 126 vd.

³⁹ <http://www.aldahereyah.net>, Darus-sahâbe li't-turâs, Tanta, tarihsiz.

⁴⁰ <http://www.alfeqh.com>.

⁴¹ Palencia, A. Gonzaléz, a.g.e., s. 74, 75; Ferrûh, a.g.e., s. 73.

⁴² İhsân 'Abbâs, *Tasdîr 'amm (Nazra fî Risâleti Tavki'l-hamâme) Resâilu İbni Hazm el-Endelusî*, c. I, s. 39; *Muhâvelât fi'n-nakd ve'd-dirâsâti'l-edebiyeye, Nazra fî Risâleti Tavki'l-hamâme*, c. III, s. 252; Ahmed Heykel, *el-Edebu'l-endelusî, mine'l-fethi ilâ sukûti'l-hulâfe*, Kahire, 2002, s. 355, dipnot:1.

verilen bu eser, hem şiir hem de nesir şeklindeki muhtevasıyla bir aşk felsefesi kitabıdır. Bu özelliği dolayısıyla olsa gerektir ki, eser hem doğuda hem de batıda, özellikle müsteşrikler arasında büyük yankı uyandırmıştır. O kadar ki, İtalyan şair Dante'nin (ö.1265-1321) de, yeni hayat veya yenilenmiş hayat anlamına gelen ve Arapça'ya الحياة المجددة ve الحياة الجديدة şeklinde çevrilen *La Vita Nova* adlı eserini kaleme alırken İbn Hazm'in, Tavku'l-hamâme'de yer alan, "kavuşmakla gelen mutluluk" ifadesinden etkilendiği ve bunu الحياة المجددة (yenilenmiş hayat) şeklinde değiştirdiği, ayrıca eserin, İspanya romancılığına da etkide bulunduğu ileri sürülmüştür. Nitekim gerçek anlamda bir İbn Hazm uzmanı olan⁴⁴ ünlü İspanyol müsteşrik Miguel Assin Palacios'a (ö.1871-1944) göre de Dante'nin, Endülüs edebiyatı literatüründen haberdar olduğunda kuşku bulunmamaktadır.⁴⁵

İşte bu nedenle eser üzerinde günümüze dek rekor düzeyde pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaları, üç madde halinde gruplandırmak mümkündür:

a) İbn Hazm'in hayatını ve eserlerini konu alan ve bu esere dolaylı olarak temas eden klasik biyografi ve edebiyat tarihi çalışmaları. Örneğin: Zirikli'nin el-A'lâm'ı ve el-Bustânî'nin Udebâu'l-'Arab'ı gibi.⁴⁶

b) Eserin telif sebebi, adlandırılması, yazıldığı tarih, biçim ve içerik yapısı, ilham kaynakları ve etkileri gibi teknik yönlerini konu alan modern analitik eleştiri çalışmaları. İhsan 'Abbâs'ın bu çalışmamızda kaynak olarak kullanılan eserleri gibi.⁴⁷

c) El yazmalarını, baskılarını, çevirilerini ve hakkında yapılan çalışmaları konu alan tahkik ve takdim çalışmaları. Tâhir Ahmed Mekki ve Nizâr Vecih Fellûh'un tahkikli neşir çalışmaları gibi.⁴⁸ Bu bağlamda bir çok dile çevrilen bu eseri, Mahmut Kanık *Güvercin Gerdanlığı* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir.⁴⁹

⁴³ Dayf, 'Asru'd-duwel, s. 497.

⁴⁴ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-musteşrikîn*, Beyrut, 2003, s. 121-124.

⁴⁵ Dayf, a.g.e., s. 500.

⁴⁶ Zirikli, Hayruddîn, a.g.e., c. VII, s. 59; el-Bustânî, Butrus, *Udebâu'l-'Arab fi'l-Endelus ve 'Asri'l-inbi'âs*, Beyrut, 1988, s. 198.

⁴⁷ Bkz. Dipnot: 42.

⁴⁸ Mekki, Tâhir Ahmed, Kahire, 1405/1985; Fellûh, Nizâr Vecih, Beyrut, 1425/2004.

⁴⁹ Yunus Apaydın, *İbn Hazm*, DİA, İstanbul, 1999, c. XX, s. 51; Mahmut Kanık, *Güvercin Gerdanlığı*, İstanbul, 1997; İbn Hazm'in edebî yönü hakkında

Bu arada eserdeki temel yaklaşım, temiz aşk ilkesine dayalı olmakla beraber, zaman zaman geleneksel normları aşan ifade ve içeriklere rastlamak da mümkündür.⁵⁰ Toplam otuz baptan oluşan eser, birinci babın konusu olan aşkın mahiyetiyle ilgili tanımla başlayıp aşkın alametleri, aşık olmanın sebepleri ve şekilleri, sevgiliyle diyalog ve ilişki kurma yöntemleri, araya giren olumlu ve olumsuz unsurlar, aşk konusunda gayri meşruluğun ve günahın çirkinliği, iffetli olmanın fazileti ile devam etmekte ve kısa bir hatime ile sona ermektedir.⁵¹

Bu kapsamda İbn Hazm, hem kendi aşklarından hem de bir kısmını ismen zikrettiği bir kısmının ise isimlerini vermekten sakındığı başka kimselerin aşk hikayelerinden örnekler vermektedir. Eserde konulara uygun olarak ve uzun kasidelerinden seçmek suretiyle yer verdiği şiirlerin tamamı kendisine ait olup toplam sayısı yedi yüz elli beyit kadardır.⁵² Abdurrahman Bedevî (ö.2002)'ye göre, *temiz aşk şiiri* muhtevasıyla eser, Avrupa'nın *Troubadours* adı verilen şiirini de içerik bakımından etkileyerek temiz aşk şiirinin, genelde Avrupa'da, özelde de İspanya'da yayılmasına katkıda bulunmuştur.⁵³

Bu nedenle olsa gerektir ki, hayatının bütün yönlerinin arşivi ve aynası mesabesinde görünen şiiri, en fazla kadına yönelik olmuş ve temiz aşk konusunda yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda şiiri hakkında kısmen de olsa, bütüncül bir bakış açısı sağlamak amacıyla, başta aşk yönü olmak üzere, her biri hayatının bir yönünü dile getiren birer şiir örneğine yer vermek yararlı olacaktır.

- Başbaşa kaldığı sevgilisine o anda söylediği bir aşk şiiri:

وَدِدْتُ بِأَنَّ الْقَلْبَ شَقَّ بِمِدْيَةٍ وَأَدْخَلْتُ فِيهِ نَمَّ أَطْبِقَ فِي صَدْرِي
فَأَصْبَحْتُ فِيهِ لَا تُطْلَى غَيْرَهُ إِلَى مُقْتَضَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَالْحَشْرِ
تَعِيشِينَ فِيهِ مَا حَبِيبْتُ فَإِنَّ أُمَّتْ سَكَنْتِ شِعَافَ الْقَلْبِ فِي ظِلْمِ الْقَبْرِ.⁵⁴

İsterdim ki bir bıçakla yarılısın kalbim

Ve sen içine konulasın sonra da kapatılsın göğsüm

Yerleşesin kalbime böylece, başka yere göçmeyesin

ayrıntılı bilgi için bakınız: İsmail Durmuş, *İbn Hazm*, DİA, İstanbul, 1999, c. XX, s. 58-61.

⁵⁰ İbn Hazm, *Tavku'l- hamâme*, s. 182.

⁵¹ *Tavku'l- hamâme*, s. 326, 327.

⁵² Ferrûh, a.g.e., s. 73.

⁵³ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Devru'l-'Arab fi tekvîni'l-fikri'l- ourûbî*, Beyrut, 1979, s. 15, 16; Halîl İbrâhîm es-Sâmarrâî, 'Abdulvâhid Zunnûn Tâhâ, *Nâtık Sâlih Matlûb, Târîhu'l-'Arab ve hadâratuhum fi'l-Endelus*, Beyrut, 2000, s. 486, 487.

⁵⁴ *Tavku'l- hamâme*, s. 129.

Tâ Kıyamet ve haşır gününün sonuna dek

Yaşayasın onun içinde yaşadıkça ben, öldüğümde ise

Otururdun kabrin karanlıklarındaki kalbimin ortasında

- Gençlik aşkı olan eşi Nu'm'un vefatı üzerine söylediği mersiyelerden övgüyle örülmüş bir örnek:

مُهَذَّبَةٌ بِيضَاءُ كَالشَّمْسِ إِنْ بَدَتْ وَسَائِرُ رَبَّاتِ الْجِجَالِ نُجُومٌ
أَطَارَ هَوَاهَا الْقَلْبَ عَنْ مُسْتَقَرِّهِ فَبَعْدَ وَقُوعِ ظَلٍّ وَهُوَ يُحُومٌ⁵⁵

Güneş gibi kusursuz ve beyazdır görünürverdiğinde

Gelin adayı diğer kızlarsa birer yıldız

Kalbi yerinden fırlattı aşkı

Düşükten sonra ise dönmeye başladı etrafında

- Ayrılık ve dost hasretine dair bir dördlük:

لَنْ أَصْبَحْتُ مَرْتَحِلًا بِشَخْصِي فَرُوحِي عِنْدَكُمْ أَبَدًا مَقِيمٌ
وَلَكِنَ لِلْعِيَانِ لَطِيفٌ مَعْنَى لَهُ سَأَلَ الْمُعَايِنَةَ الْكَلِيمُ⁵⁶

Şayet göçtüysen eğer cismimle

Yaşamakta ruhum ebediyen sizinle

Lakin bir inceliği var yüz yüze görüşmenin

Bundandır Musa'nın Allah'ı görme isteği

- Dünyadan muradını dile getirdiği bir örnek:

مَنَابِي عَنِ الدُّنْيَا عُلُومٌ أُبَيِّئُهَا وَ أَنْشُرُ فِي كُلِّ بَادٍ وَ حَاضِرِ
دَعَاءٌ إِلَى الْقُرْآنِ وَ السُّنَنِ الَّتِي تَنَاسَى رَجَالٌ ذَكَرَهَا فِي الْمَحَاضِرِ⁵⁷

Dünyadan muradım yayacağım ilimlerdir

Yayarım onları ben köylüsüne şehirlisine

Kur'an'a ve o sünnetlere çağır ki

Unutmuştur bazıları meclislerde onları anmayı

Sonuç itibarıyla, İbn Hazm'in içerik bakımından oldukça zengin olan şiirini şiir sanatı yönünden değerlendirmek gerekirse, Ahmed Heykel'in de isabetle vurguladığı gibi,⁵⁸ bunun orta ile iyi arasında bir yerde olduğu söylenebilir.

⁵⁵ İbn Hazm, a.g.e., s. 165.

⁵⁶ el-Humeydî, a.g.e., s. 126.

⁵⁷ ad-Dabbî, a.g.e., s. 415-418

⁵⁸ Ahmed Heykel, a.g.e., s. 400.

D. Nesirciliği

İslam tarihinde kendisinden önceki klasik müellifler arasında İbnu Cerîr et-Taberî 'den (ö.310/922) sonra en çok eser yazan müellif olarak değerlendirilen İbn Hazm, esas itibariyle büyük bir nesir ustası olup döneminin neredeyse bütün ilim dallarında bu türde eser vermekle ün yapmıştır.⁵⁹ Bunun en önemli kanıtı, İbn Beşkuvâl'in, İbn Hazm'in oğlu Ebû Rafi' el-Fadl'dan (ö.479/1086) yaptığı rivayettir. Bu rivayete göre, aynı zamanda babasının önde gelen öğrencilerinden biri olan el-Fadl'in yanında babasının, kendi hattıyla yazdığı, dört yüz cilt kadar eseri bir araya gelmiştir ki, bunlar toplam olarak her biri yirmi satır olarak takdir edilen seksen bin varak demektir.⁶⁰ Bunlar arasında edebî nesrin en güzel örneği yine Tavku'l-hamâme'sidir. Bunun dışında dil ve edebiyat kapsamında kaynaklarda adlarına yer verilen⁶¹, ancak günümüze kadar gelip gelmedikleri konusunda şimdilik kesin bilgi bulunmayan şu eserlerinden de söz edilebilir:

- *Beyânu'l-Fasâha ve'l-belâga*

Eser, fasahat ve belâgat konularında İbnu Hafsûn'a yazılmış bir risaledir.

- *Tesmiyetu's-şu'arâi'l-vâridîne 'ala İbni 'Amir'*

Eser, babasının, vezirliğini yaptığı Mervanî devletinin fillî hükümdarı konumundaki el-Mansur Muhammed bin Ebî 'Amir'i ziyaret eden şairlerin adlarını kapsamaktadır.

- *Şey'un mine'l-'arûd*

Aruz ilmine dair kısa bir risaledir.

- *Muellefun fi'z-zâ ve'd-dâd*

Eser, "zı" ve "dad" harflerinin mahreç ve sıfatları, telaffuz ve fonetik özellikleri, bu harfleri içeren kelimelerde yapılan iltibaslar ile ilgili bir eserdir.

- *et-Ta'akkub 'ale'l-İflîlî fi şerhihi li Dîvâni'l-Mutenebbî*

Eser, nahiv, lûgat ve şiirde otorite olup Mütenebbî'nin (ö.354/965) divanına güzel bir şerh yazmış olan ve İbnu'l-İflîlî olarak ünlünen İbrahîm b. Muhammed el-İflîlî'nin (ö.441/1049) adı geçen şerhiyle ilgili kritik ve değerlendirmelere dairdir.⁶²

⁵⁹ Yakût, a.g.e., c. VI, s. 239.

⁶⁰ İbnu Beşkuvâl, a.g.e., c. II, s. 416; Ferrûh, a.g.e., s. 58.

⁶¹ ez-Zehbî, a.g.e., c. XVIII, s. 197.

⁶² ez-Zehbî, a.g.e., XVIII, s. 188; Ferrûh, a.g.e., s. 63; DîA, c. XXI, c. 512, 513.

İbn Hazm'in yazarlığı ile ilgili olarak yapılan edebî değerlendirmelerde, nesrinin şiirinden üstün olduğu şeklindeki görüş öne çıkmaktadır. Zira en bariz örnekleri yine Tavku'l-hamâme'de yer alan nesri, çağdaşlarının yaptığına aksine, zorlama sanat gösterişinden uzak, doğal ancak özenli bir edebî ve sanatsal örgüye sahiptir. Bununla birlikte edebî üslupla çelişen entelektüel dinî ve ilmî birikimini zaman zaman üslubuna yansıtmakta, bu çerçevede bazı felsefe, mantık, fıkıh ve din alanının diğer terimlerini kullanmakta, illetler, mukaddimeler ve sonuçlara vurgu yapmayı önemsemektedir.⁶³

Vakıa anlatımların tabîi seyri içerisinde ortaya çıkan nadir örnekler dışarıda tutulursa, sınıfı secilere ve bedî sanatlarına yer vermeyen İbn Hazm'in, Makâmat'ındaki secili anlatımıyla o dönemde nesir üslubunu derinden etkilemiş olan Bediüzzemân el-Hemedânî'den etkilenmemeyi böylece başardığı görülmektedir. Ayrıca, Dayf'in de dikkat çektiği gibi, anlatımındaki tabîi ve güçlü vurguya uygun olarak anlattığı olaylarda da açık ve gerçekçi bir yol izlemeye çalışmıştır.⁶⁴ Bunun nedenini ise, Tavku'l-hamâme'nin girişinde yer alan ve geleneksel Arap üslubundan bilinçli bir biçimde ayrılıp Endülüs merkezli kültürel aidiyetine uygun bir üslup hedeflediğini gösteren şu sözlerinde bulmak mümkündür:

"Ben, bu kitabımda gördüklerimle veya güvenilir kimselerin aktarması sebebiyle doğruluğuna inandığım bilgilerle yetindim. Eski Arapların rivayetlerini ise benden bekleme! Zira onların yolu bizim yolumuzdan ayırdır. Bu nedenle onlardan çok sayıda rivayet yapılmıştır. Oysa benim yöntemim, başkasının bineğine binmek değildir ve ben ödünç mücevherle de süslenmem."⁶⁵

Özetlemek gerekirse, nesirlerini ve şiirlerini zorlamalar, seciler ve sanatsal unsurlarla bezemeye çalışan muasırlarının pek çoğuna bu nedenle sitemde bulunan İbn Hazm'in nesri, anlayışıyla tutarlı olarak vurguda güçlü, anlatım ve analizde özenli, ifade örgüsünde dengeli, zorlama ve sanatsallıktan uzak olma özellikleriyle temayüz etmiştir.

⁶³ Heykel, a.g.e., s. 400.

⁶⁴ Dayf, a.g.e., 499, 500.

⁶⁵ İbn Hazm, a.g.e., s. 40.